

**Universiteit
Leiden**

The Netherlands

Afrikaanse Taalkunde : een holistische benadering

Mous, M.P.G.M.

Citation

Mous, M. P. G. M. (2005). Afrikaanse Taalkunde : een holistische benadering. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/8148>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/8148>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Afrikaanse Taalkunde : een holistische benadering

Rede uitgesproken door:

Prof. dr. M.P.G.M. Mous

bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar
op het gebied van de Afrikaanse Taalkunde
aan de Universiteit Leiden
op 24 juni 2005

Mijnheer de Rector Magnificus, zeer gewaardeerde toehoorders,

De Afrikaanse taalkunde houdt zich bezig met de beschrijving en de vergelijking van Afrikaanse talen. Ik wil u vandaag schetsen wat dat inhoudt en hoe zich dat verhoudt tot gerelateerde disciplines. Mijn lezing bestaat uit drie delen. Eerst wil ik wat vertellen over wat het werk van een Afrikaans taalkundige concreet inhoudt, hoe taalbeschrijving verloopt en aan de hand daarvan ook mijn opvattingen illustreren over de wetenschappelijke aard van taalbeschrijving en de verhouding met theorievorming in de taalwetenschap en de relatie tot cultuur en geschiedenis. De kerngedachtes heb ik samengevat in drie stellingen:

1. Een grammatica schrijven is analyse en maakt gebruik van taaltheoretisch inzicht
2. Een eerste analyse kan niet vanuit een van de gangbare formele kaders gedaan worden
3. Taalbeschrijving is een reis in de cultuur.

In het tweede deel van mijn lezing schets ik de uitdagingen en ontwikkelingen van het vak op dit moment en in de toekomst. In het derde deel laat ik u kennismaken met onderzoek waar ik op dit moment mee bezig ben.

1. **Wat is Afrikaanse taalkunde: een holistische benadering**

- 1.1 Een grammatica schrijven is analyse en maakt gebruik van taaltheoretisch inzicht.

Wat doet een Afrikaans taalkundige? Laat ik u meenemen naar Kwermus, een dorpje in het Iraqw gebied in Noord-Tanzania. Ik woonde daar bij een familie in huis. Ik was door verschillende mensen naar dat gebied gestuurd. Volgens de Iraqw is dat het gebied waar het meest-oorspronkelijke Iraqw wordt gesproken en waar ik mijn onderzoek zou moeten doen. Het was dus ook tamelijk achteraf. Er kwamen geen auto's langs en je moest vijftien kilometer lopen om je post op te halen. Maar het was een prachtig berglandschap. Voorbeeld 1 zijn de eerste zinnen van een tekst die ik heb opgenomen ten huize van Hhawu Tarmo. Ik had al eerder bij hem thuis allerlei teksten opgenomen en deze keer was ik er met John Daafay, de buurman van Hhawu Tarmo. John was al een paar keer langs geweest en had zijn interesse getoond om met mij te werken. Ik werkte echter toen al iedere avond met Bless Hillu, de hoofdonderwijzer van Kwermus. Bless was mijn sleutelinformant. Dat wil zeggen: Alle moeilijke analytische zaken kon ik het beste met Bless uitwerken. Hij was excellent in contemplatie over zijn taal en vond ons werk ook nuttig om de verschillen met Swahili beter te begrijpen en volgens zijn zeggen hielp hem dat bij het Swahili onderwijs. Swahili is de nationale taal van Tanzania en de taal op de basisschool is het Swahili, maar al zijn leerlingen hebben het Iraqw als moedertaal en door zich de verschillen tussen Swahili en Iraqw beter te realiseren, kon hij problemen van zijn leerlingen met het Swahili beter begrijpen. Ik was dus niet ontzettend enthousiast om met John te werken want

ik was al iedere dag druk bezig. Maar al gauw bleek dat ik via de burens van John in Hhaylto allerlei Iraqw woordkunst kon opnemen. Zo ook deze keer. Hhawu Tarmo is een van de beste vertellers van de omgeving en op die dag vertelde hij mij het verhaal van Lach. Het verhaal duurde ongeveer veertig minuten en dat is erg lang voor een Iraqw verhaal. Uitwerken van die cassette heeft me weken gekost. Het zal mijn studenten niet verbazen dat dit zoveel tijd in beslag neemt. Zij hebben ondervonden hoeveel werk het is om een mondelinge tekst in het Nederlands al enigszins precies weer te geven. Dat werk deed ik dan samen met John. Dat gaat zo: Wij luisteren samen naar de cassette, John herhaalt wat er gezegd wordt langzaam; ik schrijf het op en John vertaalt de zin naar het Swahili. Ondertussen schrijf ik er de woord-voor-woord vertaling bij zoals u die hier ziet. De opgave is simpelweg bij iedere betekenisdragende vormeenheid een vertaling te geven. Wat houdt dat in dit geval concreet in: De Iraqw zin is opgeschreven in de Iraqw spelling met weergave van alle relevante klankverschillen.

Voorbeeld 1 (Iraqw, Zuid-Koesjitsch, Noord-Tanzania):

An-á-ga	qwalaá'	asma	dahaayee	naa	doo-rén	keér.
ik-1/2-PERF	blij:PAST:ik	want	gasten.F	VENT:3:PERF	huis-ons	kom:PAST:F
Ala	kuúng	nee	dahaaymo-w-í	ti	koomakoondá'.	
maar	jij.M	en	gast-M-deze	REFL	samenzijn:jullie	
Ala	tam	ku	xú'a?			
maar	zelfs	3:O.M	weet;jij:Q:PRED			

'Ik ben blij omdat er gasten naar mijn huis zijn gekomen. Jij en deze gast zijn altijd samen. Maar weet jij het wel?'

Het opschrijven houdt ook een besluit in waar de woordgrenzen zijn. In eerste instantie krijg ik die door John te vragen de zin woord-voor-woord uit te spreken (dus met pauzes). In voorbeeld 1 levert het eerste woord al enige problemen op. Langzaam uitgesproken is dit *aníng aga*. *Aníng* is ik; en *án* is een verkorte vorm ervan. Woord-voor-woord is het *án aga*. Maar omdat er duidelijk een toonverschuiving plaatsvindt, heb ik besloten dat de snelle uitspraak in dit geval een toonverschuiving teweegbrengt omdat de twee eenheden als één woord worden uitgesproken. Daar zit natuurlijk een heel apparaat van ervaring en kennis achter. Verschuiving van toon vanwege verandering van de lengte van het woord is een typisch klemtoon verschijnsel. Toon in Iraqw heeft kenmerken van klemtoon. Wat ik duidelijk wil maken is dat het opschrijven van de Iraqw zin analyse inhoudt die zich baseert op inzicht in het verschijnsel taal op grond van generalisaties door taalvergelijking. Veel van deze inzichten worden door alle taalkundigen gedeeld.

Het klankwettige woord *anága* bestaat dus uit twee grammaticale woorden: ik en *aga*. *Aga* heeft als woord-voor-woord vertaling 1/2-perfect of voltooide tijd; 1/2 voor het

feit dat de *a* aangeeft dat het subject een eerste of tweede persoon is. Ik weet dat de *a* eerste of tweede persoon aanduidt, omdat zodra het onderwerp een derde persoon is, deze *a* in *i* verandert. Ik neem dus aan dat “eerste of tweede persoon” een eenheid van betekenis is. Zo’n beslissing is niet vanzelfsprekend. Ik heb bij de analyse van de werkwoordsuitgangen een eenheid *-t* die tweede persoon aangeeft of derde persoon vrouwelijk; en daar neem ik aan dat dat geen eenheid van betekenis is. Eerste of tweede persoon hebben gemeenschappelijk dat het allebei deelnemers van de dialoog zijn en in dat opzicht een oppositie vormen tegenover de derde persoon; of eigenlijk bedoelen wij met derde persoon de ander, die niet deelneemt aan de dialoog. Zo’n conceptuele verbinding kan ik niet maken tussen tweede persoon en derde persoon vrouwelijk. Ik ga ervan uit dat dat ook geldt voor de conceptualisering van de Iraqw spreker en daarom neem ik twee gelijkklinkende eenheden aan, een *t* voor tweede persoon en een *t* voor derde persoon vrouwelijk. Ik ga niet verder met de uitleg van de rest de analyse van voorbeeld 1. Wat ik duidelijk heb willen maken is dat het opschrijven en vertalen van een tekst in een te onderzoeken taal analyse inhoudt en gebruik maakt van theoretische kennis.

Een onderdeel van de Iraqw grammatica dat taalkundigen vóór mij al tot wanhoop heeft gedreven, is wat wel “selector” wordt genoemd zoals het woord *aga* dat ik net besproken heb. De selector heeft geen duidelijke parallel in onze westerse talen. Het is een inflectioneel element in de zin dat meer dan honderd verschillende gedaanten kan aannemen. Bradfield (1977) heeft het beschreven als een soort spel: je combineert een aantal elementen en iedere combinatie levert een mogelijke vorm op. Maar uiteraard is de keuze niet zomaar een speling van het lot maar wel degelijk betekenisvol. Selectoren omvatten alleen grammaticale informatie, en vrij veel grammaticale informatie. Whiteley (1953) heeft ze selectoren genoemd omdat ze selecteren wat voor onderwerp of subject de zin heeft, maar als er een lijdend voorwerp (object) aan voorafgaat, dan geven ze het geslacht van het lijdend voorwerp aan. Bovendien selecteren ze de tijdsorganisatie van de uiting, bijvoorbeeld de *ga* voor voltooide handeling. In voorbeeld 1 zijn de selectoren vet gedrukt: U ziet dat ze steeds een andere vorm aannemen en andere zaken coderen. Het wezen van deze elementen werd me pas duidelijk toen ik een zin verderop in het verhaal van Lach tegenkwam. Lach is een soort schurk die voortdurend iedereen voor de gek houdt, en om aan de woede van zijn achtervolgers te ontkomen verandert hij zich in een steen:

Voorbeeld 2 (Iraqw, Zuid-Koesjitsisch, Noord Tanzania)

Lach **tawa** tla/anoo

‘Lach werd een steen.’

Voor de eerste keer had ik een nominale zin, waar dus geen werkwoord in voorkomt, maar waarin wel een proces wordt uitgedrukt en ik kreeg een vorm van de selector

die ik al in ondergeschikte werkwoordelijke zinnen was tegengekomen. Toen werd me duidelijk dat alle basisvormen van de selectoren ook in niet-werkwoordelijke zinnen konden voorkomen en in feite is de selector niets anders dan één van de drie of vier soorten werkwoorden “zijn”. De Iraqw syntaxis werd plotseling heel uniform: Iedere zin bevat namelijk een werkwoord “zijn”. Iedere zin heeft twee werkwoordelijke elementen: Het hoofdwerkwoord dat geïnflecteerd is voor tijd en persoon en het werkwoord “zijn” dat ook geïnflecteerd is voor tijd en persoon en waarvan de keuze het type zin aangeeft: Hoofdzin, ondergeschikte zin, of subjectloze patiëns georiënteerde zin. Het was een van mijn mooie momenten waar ik het gevoel had iets ontdekt te hebben en langzaam een greep op het systeem te krijgen.

1.2 Een eerste analyse kan niet vanuit een van de gangbare formele kaders gedaan worden.

De Iraqw zinnen hebben allemaal het werkwoord als laatste woord in de zin en dit is geen toeval. Iraqw is een werkwoordsfinale taal. Taaltypologen hebben veel gekeken naar correlatie tussen de volgorde van object en werkwoord en andere woordvolgordesverschijnselen. Zo is er een duidelijke tendens dat talen met het werkwoord achteraan ook achterzetsels (postposities) in plaats van voorzetsels (preposities) hebben. Iraqw vormt één van de uitzonderingen. Iraqw heeft een beperkt aantal voorzetsels. Matthew Dryer (2005:387) merkt dit op in de recentelijk verschenen *World Atlas of Language Structures*. Hij merkt daarbij ook op dat de uitzonderlijke werkwoordsfinale talen met voorzetsels in een tweede opzicht afwijkend zijn, namelijk dat ze even makkelijk het voorzetselvoorwerp achter het werkwoord als voor het werkwoord plaatsen. Hij kan daarbij Iraqw als voorbeeld geven omdat ik in mijn beschrijving van het Iraqw hier uitspraken over doe. Ik heb de Iraqw syntaxis beschreven in termen die naar mijn gevoel vanuit de structuur van de taal gegeven worden en niet in een specifiek uitgewerkt raamwerk. De kern van de zin is het deel van selector tot en met werkwoord, en de plaatsing van elementen in de kern van de zin of ervóór, wordt vooral bepaald door factoren van informatieorganisatie. Dat wil zeggen: Waar je iets over wil zeggen, zet je vooraan in de zin en wat je juist naar de achtergrond wil schuiven, zet je tussen de selector en het werkwoord. Voorzetselvoorwerpen (PPs) kunnen ook achter het werkwoord. Deze beschrijving heeft Dryer in staat gesteld zijn opmerkingen te maken. Het zou fout zijn geweest naar deze typologische tendensen toe te redeneren want dan krijg je een self-fulfilling prophecy. Naar mijn mening is het belangrijk dat een analyse enerzijds vanuit de taalgegevens gestuurd wordt en anderzijds expliciet en toegankelijk genoeg is voor anderen, bijvoorbeeld voor typologen en voor andere taalkundigen die de feiten willen gebruiken om te toetsen aan een abstract taalkundig raamwerk.

Het zinsdeel van de selector tot en met het hoofdwerkwoord bevat dus de kern van de zin en het object staat tussen de selector en het werkwoord. Dit soort syntaxis lijkt oppervlakkig gezien erg op die van de West-Afrikaanse Mande talen die een vaste

volgorde Predicatief-Object-Werkwoord hebben. Ook enkele andere West-Afrikaanse talen vertonen een dergelijke basisvolgorde maar dan minder rigide dan de Mande talen. Waar er variatie in woordvolgorde mogelijk is, zoals in verschillende Benue-Congo talen, is deze bepaald door overwegingen van informatiestructuur. In de Oost-Afrikaanse Koesjitische talen zoals het Iraqw en zijn verwanten wordt het object na het predicatief element en vóór het werkwoord geplaatst om het naar de achtergrond te verplaatsen, terwijl plaatsing vóór het predicatief element of selector juist voorgrond aanduidt. In de West-Afrikaanse Benue-Congo talen speelt voor- of achtergrond functie van het object ook een rol, maar dat wordt uitgedrukt door plaatsing ten opzichte van het werkwoord en niet ten opzichte van het predicatief element: vóór het werkwoord achtergrond; na het werkwoord voorgrond. Dit verschil correleert met een basis syntactisch verschil tussen de Koesjitische talen met het werkwoord achteraan en West-Afrikaanse talen met een Subject-Werkwoord-Object volgorde. De basisvolgorde is duidelijk zichtbaar in de woordvolgorde in de gebiedende wijs. “Aardappelen eet!” in de Koesjitische talen en “Eet aardappelen!” in de Westafrikaanse talen. Toch zijn de verschillen niet zo groot, het Alagwa, een taal die nauw verwant is aan het Iraqw, ondergaat bijvoorbeeld op dit moment een verandering naar een basiswoordvolgorde waarin het object na het werkwoord komt en dit onder invloed van de naburige Bantoe talen.

Voorbeeld 3 (Alagwa, Zuid-Koesjitisch, Noord-Tanzania)

an-a	hatsis	yakwaku	ma'áy
ik-1/2	vul:ik	kalebassen	water

‘Ik vul de kalebassen met water.’

De taalanalyse zoals ik die hier geschetst heb, is gebaseerd op voortdurende discussie over de taalfeiten met de sprekers van de taal. Verzamelen van gegevens en analyse van deze gegevens gaan hand in hand. Het is evident dat het zinloos is gegevens te verzamelen en de analyse voor later te bewaren. De kwaliteit van de analyse hangt af van de mate waarin men in staat is tijdens deze discussies over taalfeiten te analyseren en nieuwe hypotheses op te stellen.

Er zijn veel taalkundigen in Leiden en we staan aan de vooravond van een nieuw taalkunde instituut waarin alle taalkundigen verenigd zijn. De afgelopen jaren is er een situatie geweest waarin er een tweedeling heeft bestaan van beschrijvers en theoretici. Ik vind het belangrijk om twee misverstanden kort te bespreken: Het eerste misverstand is dat taalbeschrijving niet theoretisch is. Het zal duidelijk zijn dat er een theoretisch kader wordt gebruikt om de gehoorde klanken te noteren, om te bepalen welke variatie betekenisonderscheidend is, om te bepalen wat de woorden zijn, om de juiste vragen te kunnen stellen over betekenisverschil, om een samenhangende en beknopte analyse te kunnen geven. Ik zou hier graag Larry Hyman aan willen halen

die op de laatste Wereld Conferentie voor Afrikaanse Talen in zijn openingsrede ons voorhield dat beschrijving “is analysis and should ideally be rigorous, comprehensive, rich, insightful, and interesting”, Hyman (2004). In de loop der eeuwen heeft de taalwetenschap het instrumentarium ontwikkeld om een taal te analyseren. En iedere beschrijving van een taal draagt weer bij aan een verdere ontwikkeling van dit instrumentarium. Bijvoorbeeld: het Konso in Zuid-Ethiopië heeft 4 implosieve medeklinkers, ɓ, ɗ, ɟ, ɠ. Algemeen werd aangenomen dat implosieve medeklinkers inherent stemhebbend zijn. In het Konso kunnen alle medeklinkers lang voorkomen en de implosieve medeklinkers verliezen in dat geval hun stemhebbendheid. Ons verwachtingspatroon kan dus worden bijgesteld: implosieve medeklinkers hoeven niet stemhebbend te zijn. Het tegenvoorbeeld van het Konso versterkt gevallen in andere talen waarin stemloze implosieven zijn geconstateerd, onder anderen door collega Constance Kutsch Lojenga (1991).

Onder taalkundigen wordt het woord theorie vaak specifiek gebruikt en wel in de zin van een “formeel” abstract kader waarin de taalfeiten gerepresenteerd worden, en dat nieuwe vragen oproept. In die zin leveren theorieën vooruitgang op in de taalkunde. Hoe ver we staan in de taalkunde, of hoe perfect deze theorieën zijn, is een kwestie van smaak waarover goed valt te twisten. Een probleem is de veelgehoorde uitspraak dat de taalbeschrijver vanuit zo’n theoretisch kader dient te werken. In mijn visie werkt iedere taalbeschrijver vanuit een theoretisch kader, namelijk de bovengenoemde werkwijze. Het probleem zit in de andere lezing van het woord theorie. Het is een misverstand te denken dat men een taal kan beschrijven vanuit een van de huidige abstracte formele kaders. In tegendeel, eerst nadat men een basisbegrip van de taal heeft kan men deze feiten hanteren voor een bijdrage aan de ontwikkeling van zo’n kader. Enige tijd geleden op het congres *Between Stress and Tone* hier in Leiden stelde Harry van der Hulst dat iedere taal klemtoon kent; dat ieder woord een klemtoon (of accent) heeft; dat dat de dominante lettergreep of het hoofd van het woord identificeert en dat deze klemtoon op verschillende wijze gerealiseerd kan worden. De schoonheid van de eenvoud van het model is aanstekelijk. Zou ik echter vanuit dit kader denkend een taal beschrijven, dan wordt mijn gehoor daardoor gestuurd. Ik zou de natuurlijke neiging hebben vanuit mijn moedertaal met woordklemtoon óók zoiets horen in het Iraqw; en ik zal ertoe neigen deze nadruk zodanig te analyseren dat die lettergrepen, die ik als benadrukt hoor, als dominant worden gekenmerkt. Vanuit de structuur van de taal analyserend constateer ik echter dat de meest in het gehoor springende prominentie, hoge toon is. Zeer veel woorden hebben echter geen hoge toon en dus is hoge toon niet of niet alleen de realisatie van de klemtoon in de zin van Van der Hulst. De toon van het Iraqw vertoont echter veel eigenschappen van een klemtoonsysteem: de woorden die wel een hoge toon hebben, hebben er maar één in de basisvorm en dan altijd op de laatste lettergreep. Een serie van hoge tonen op het eind is mogelijk door het toevoegen van achtervoegsels of suffixen met een hoge toon. De generalisatie van één hoge toon per woord houdt stand als we een serie hoge

tonen aan één gelijk stellen. Het is niet mogelijk om een sequentie Hoog-Laag-Hoog te krijgen, hoewel er suffixen met een lage toon en met een hoge toon zijn, en series van suffixen voorkomen. Ik moet dus eerst een volledig overzicht hebben van alle suffixen en alle combinatiemogelijkheden vooraleer ik deze karakterisering van het Iraqw klemtoonsysteem kan maken. Ik wil hiermee niet zeggen dat abstracte formele kaders zoals de genoemde geen nut hebben voor een taalbeschrijver. In tegendeel, ook de taalbeschrijver kan, in tweede instantie, niet zonder, omdat ze nieuwe vragen oproepen en we zo een diepere analyse kunnen bereiken. De taalbeschrijver zal eclectisch omgaan met deze kaders en per probleem een theorie kiezen die nuttig is. Een analyse binnen een formeel kader van een deelprobleem in een verder “onbeschreven” taal, is wetenschappelijk onzuiver omdat toetsing onmogelijk wordt. Het eerste probleem is dat een grammatica van een taal schrijven een holistische aanpak vereist. En geen enkel van de gangbare formele kaders bestrijkt alle onderdelen, van fonetiek tot pragmatiek, die men in zo’n grammatica wil beschrijven. Een tweede probleem is dat men de taal al op zekere hoogte geanalyseerd moet hebben om een van de abstracte formele kaders te kunnen gebruiken. Kijken wij bijvoorbeeld naar de naamwoordincorporatie van het Iraqw. Naamwoordincorporatie is het samensmelten van een naamwoord met een werkwoord tot een nieuw werkwoord. In het Iraqw kunnen we een verschil maken tussen 4a en 4b.

Voorbeeld 4 (Iraqw, Zuid-Koesjitsch, Noord Tanzania)

- a: a-ga hee-gáas
 1/2:PERF man-dood:ik
 ‘Ik heb me schuldig gemaakt aan doodslag / I committed manslaughter’
- b: a-ga hée gáas
 1/2:PERF man:CON dood:ik
 ‘Ik heb een man vermoord / I killed somebody.’

In voorbeeld 4a is het naamwoord geïncorporeerd; dat wil zeggen er kan niets tussen het naamwoord en het werkwoord komen; het is één woord geworden; in 4b is dat niet het geval. De vraag die meteen opkomt, is of voor het Iraqw geldt, als bij zoveel anderen talen, dat alleen een object in een werkwoord kan incorporeren en dat het werkwoord dan intransitief wordt. Wij zullen dan eerst een taalspecifieke definitie en test nodig hebben om te weten wat een object is. Wij zullen ook moeten weten of vast te stellen valt of werkwoorden transitief of intransitief zijn. Kortom een primaire analyse vanuit de taal gedacht, is een voorwaarde vooraleer een toepassing in een abstracte kader mogelijk is. Een beschrijver zal de taalfeiten die voor een bepaald theoretisch kader interessant zijn als zodanig willen presenteren. In die zin hoop ik op meer samenwerking tussen de Leidse taalkundigen. Voor het Iraqw heb ik ook naar incorporatie gekeken in samenwerking met Rint Sybesma en wijlen Jan Kooij, Kooij en Mous (2002). Zulke samenwerking is nuttig zowel voor de taalkundige die zicht richt op de analyse vanuit de gegevens van de taal zonder inachtneming van abstractere

formele modellen, als voor de taalkundige die zich primair richt op de ontwikkeling van zulke modellen. In feite kunnen beiden niet zonder elkaar. Het volgen van de ontwikkelingen binnen een bepaald model is zeker een volle dagtaak en een taalkundige met mijn benadering kan niet verder gaan dan aangeven waar er interessante problemen zijn.

1.3 Taalbeschrijving is een reis in de cultuur.

Voorbeeld 5 zijn de eerste twee zinnen van het verhaal van Lach.

Voorbeeld 5 (Iraqw, Zuid-Koesjitiesch, Noord Tanzania)

Bál géera ama-r-ka i-na hootút. I-na tla'áá eér dír aakoó sla'a.
dag:van eerst moeder-F-'n 3-PAST te.lang.zwanger. 3-PAST stenen:van gaan:zij naar vader:van bos
'Er was eens een vrouw die al heel lang zwanger was. Zij ging naar de waarzegger,
naar de man in het bos.'

Deze zinnen laten al meteen zien dat we het een en ander van de cultuur moeten weten om het goed te begrijpen. Het woord *hootuut* is afgeleid van *hoota* 'wonen, verblijven, leven' maar wordt alleen gebruikt voor het te lang zwanger zijn; zowel de vrouw als de buik of de baarmoeder kan onderwerp van dit werkwoord zijn. Het kan gebeuren volgens het Iraqw geloof dat een vrouw zwanger is, en dat de vrucht ophoudt met groeien en dat de baby pas maanden of een jaar later weer groeit. De vrouw zoekt hulp van een medicijnman. Het wordt aangeduid met "naar de stenen gaan" omdat de medicijnman zijn stenen "leest" om te weten wat er aan de hand is. Hij telt telkens weer opnieuw een verzameling stenen die hij uit zijn kalebas haalt. Lach, de zoon, die dan geboren wordt, is de hoofdpersoon van het verhaal en blijkt over bovennatuurlijke krachten te beschikken, omdat hij te lang in de baarmoeder heeft gezeten.

Het verhaal van Lach is te lang om u te vertellen. Maar toch wil ik u niet enige Iraqw woordkunst onthouden. Ik neem daarvoor de raadsels. Die zijn kort. In feite laat het raadsel de eigenschappen van de Iraqw woordkunst in een notendop zien: Woordkunst in het algemeen, en raadselen in het bijzonder, is een kunst die niet individueel is. Er zijn ten minste twee deelnemers nodig, en een publiek. Iedereen kan en mag raadselen maar je kan er goed en slecht in zijn, zoals in de andere genres van de Iraqw woordkunst. De antwoorden liggen vast maar enige improvisatie wordt zeer gewaardeerd. De metafoer viert hoogtij in het raadsel; zo ook parallelle in vorm, en associatie. Maar een aspect wil ik eruit lichten en wel de klankassociatie. Veel van de Iraqw raadsels zijn voor ons ondoorgrondelijk omdat ze op klankassociaties gebaseerd zijn. Bijvoorbeeld in het raadsel "luis *telelé*" roept de klank *telelé* associatie met een scherpe pijn op, zoals van de beet van een luis, of juist van zeer hete pap. Het antwoord is "hete pap". Sommige raadsels bestaan alleen uit klankassociaties.

Bijvoorbeeld *pá' péérango*. Beide woorden zijn geen echte woorden; ze horen niet thuis in een woordenboek, ze komen alleen in dit raadsel voor. Het zijn alleen klanken waarmee iets wordt opgeroepen. Het antwoord is de slinger of de katapult om vogels mee te verjagen, waarbij *pá'* refereert naar het plotselinge onverwachte snelle vertrek van de steen en *peerango* naar de verwarring en het opstuiven van de vogels. Een aantal van zulke raadsels associeert met glinstering en beweging. Bijvoorbeeld het raadsel “het oog van Kalankalay”. Het raadsel suggereert hier dat *Kalankalay* de naam van een persoon is, maar het is ook een klank die glinstering en beweging oproept; wat een oog ook doet. Het antwoord is “de rok van een jonge vrouw, die versierd is met kralen”. Een laatste raadsel is “Oma *gumbulú'*, haar *zonen fisááhh*”. Het antwoord is “boog en pijlen”. *Gumbulú'* staat voor iets dat gebogen is (zoals een oude vrouw) en *fisááhh* voor iets dat snel voorbij flitst. “Boog” is een vrouwelijk woord en “pijlen” zijn mannelijk en het woordgeslacht is dus ook al in het raadsel weggegeven in de woorden “oma” en “zonen”. Klankassociatie is een belangrijk esthetisch element van de Iraqw woordkunst. Niet alleen in deze raadsels maar ook in de verhalen. Als je het over een slang hebt, dan kan je natuurlijk zeggen dat deze beweegt, dichterbij komt of zo, maar je kan ook een nieuw werkwoord maken op basis van zo'n klanksymbolisch woord *mandoroq* voor een slingerende beweging. De goede verhalenverteller zegt dat de slang *mandoroqomaamiit*.

Sommige van deze klankassociaties heeft u kunnen meevoelen maar andere juist weer helemaal niet. Voor een deel lijken klankassociaties over talen en culturen heen te reiken maar veel van de Iraqw klankassociaties zijn ook door de gemiddelde Tanzaniaan niet navoelbaar en dit is een interessant gebied waarop interdisciplinair onderzoek mogelijk is.

2. De ontwikkelingen in de Afrikaanse taalkunde

Er zijn een aantal ontwikkelingen in ons vak die ik wil noemen. Afrika is een continent met ongeveer 2000 talen. De bestudering van deze talen is relatief laat begonnen. Het zal duidelijk zijn dat er veel pionierswerk verricht is. U zult zelden in de krant lezen dat er in Afrika een nieuwe taal of een onbekende stam gevonden is. Welke taal men ook kiest te bestuderen, er is altijd wel iets van bekend: Een grammaticale schets, een kleine woordenlijst, en van vele talen meer. De periode van pionierswerk is voorbij. De tijd is aangebroken voor verdergaande analyse en daarmee wordt het werk veel interessanter.

Toen ik een taal voor mijn proefschriftonderzoek koos was het, met het oog op mogelijke financiering, verstandig om een grotere taal te kiezen. Ondertussen is dit niet meer evident. Met de toenemende belangstelling voor inheemse volkeren en bedreigde talen is het nu, om dezelfde reden, verstandig een kleinere taal te kiezen.

De afgelopen jaren is het besef gegroeid dat veel taaldiversiteit ten onder zal gaan in de toenemende globalisatie. Met één derde van 's werelds talen in Afrika en onder onze verantwoordelijkheid rust er een zware druk op ons. Veel van de bedreigde talen worden gesproken in Afrika. Gelukkig zijn we de laatste jaren zeer succesvol geweest in het binnenhalen van vijf projecten op dit terrein. De situatie in Afrika is zo dat de mensen die hun taal opgeven, dit niet doen ten faveure van Engels of Frans maar vooral overgaan op een andere Afrikaanse taal en deze talen krijgen ook langzamerhand meer functies in het onderwijs en in de media. Ook deze talen vereisen onze aandacht.

Een bijzonder punt van aandacht is de nadruk op documentatie bij de fondsen voor de bedreigde talen, en het groeiend besef dat documentatie niet hetzelfde is als beschrijving. Begrijpelijkerwijs concentreren fondsen voor bedreigde talen zich op documentatie en op de versterking van de positie van de taal. Het gevaar bestaat dat onze promovendi naast het heidens karwei van een complete taalbeschrijving extra taken erbij krijgen: documentatie van verschillende spreekstijlen op video, advies over orthografie, vervaardigen van les- en leesmateriaal. Mijn grootste zorg hierbij is dat de noodzaak van de analyse in het veld uit het oog wordt verloren; dat er een idee ontstaat van eerst verzamelen of documenteren, en later, na het einde van de beurs, analyse en beschrijven. Bij de beschrijving van het DOBES fonds van de Volkswagenstiftung wordt expliciet vermeld dat documentatie voorrang heeft boven analyse in de vorm van een grammatica. Himmelmann in zijn artikel over het verschil tussen taalbeschrijving en documentatie haalt deze begrippen uit elkaar om aan te geven dat documentatie meer is dan beschrijving maar gaat nog uit van de noodzaak eerst de taal te begrijpen en ziet beschrijving als een noodzakelijk onderdeel van documentatie, Himmelmann (1998). Maar de internationale fondsen lijken eerder te denken in termen van archivering van gegevens en een grammaticale analyse later. Het loskoppelen van documentatie en beschrijving is een ongelukkige gedachte. Het gevaar bestaat dat we terug gaan naar het oude pionierswerk en expedities, met een videocamera in plaats van een filmcamera en met een digitale audio-opname in plaats van de grammofoon. In plaats van de noodzakelijke verdieping van de analyses gaan we dan terug in de tijd. Wij zullen hiervoor moeten waken.

Als we ervoor zorgen dat we analyse in het veld blijven doen en de analyse in de taalbeschrijving verder koesteren, dan kan de hernieuwde belangstelling voor bedreigde talen ook een nuttige verdieping van taalbeschrijving opleveren. De nadruk op documentatie dwingt ons na te denken over wat essentiële taalgegevens zijn, niet alleen voor de taalkundige van nu, en voor de taalkundigen van de volgende eeuwen, maar ook voor de sprekers van nu, en voor de niet-meer-sprekers later. Wij worden gedwongen om na te denken of wij een representatief beeld van de taal geven in onze analyse en voorbeelden. Wij zullen gestimuleerd worden te kijken naar niet-gesproken onderdelen van communicatie zoals gebaren en gelaatsuitdrukkingen. We zullen meer

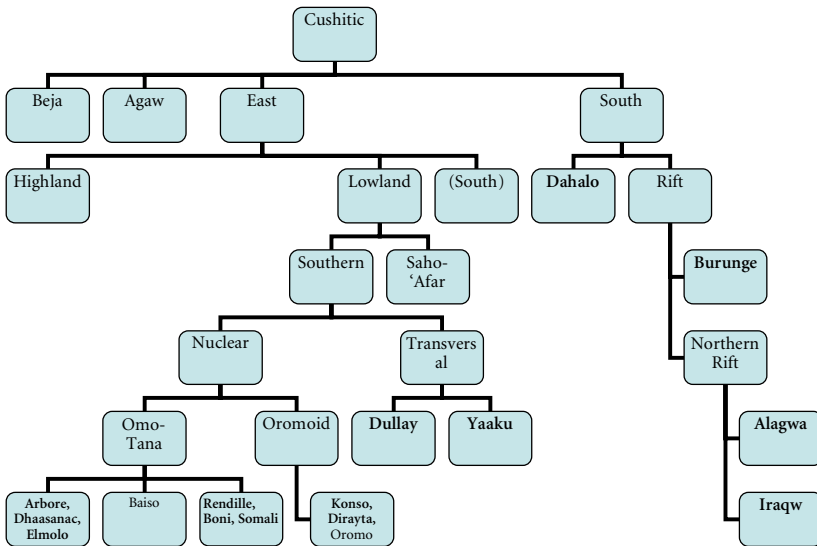
dan voorheen op stijl van spreken letten, op bepaalde interactie, zoals tussen moeder en kind, etc. De vereisten van de fondsen voor bedreigde talen, onze ruwe data op te slaan en beschikbaar te maken voor anderen, dwingen ons na te denken over onze werkwijze, en over wat gegevens zijn. Wij zullen dan explicieter moeten zijn over de omstandigheden van gegevensverzameling; over de wijze van het uitlokken van taalgegevens; over het tot stand komen van interpretatie. Meer en meer worden er gecontroleerde testen ontwikkeld om taalgegevens te ontlocken. Deze testen zijn nuttige aanvullingen maar kunnen nooit een holistische aanpak van taalbeschrijving opleveren. Sterker, een juiste interpretatie vereist een grondige basiskennis van de taal. Taalbeschrijving is een vak dat momenteel volop in ontwikkeling is en ons voor nieuwe uitdagingen stelt.

3. Geschiedenis van de Zuid-Koesjitiese talen

De selectoren die ik al eerder besproken heb, zijn ook een interessant verschijnsel in vergelijkend Koesjitiese perspectief. Nergens in de Koesjitiese taalfamilie zijn deze predicatieve elementen zo ontwikkeld als in het Iraqw en de nauw verwante Koesjitiese talen in Tanzania, maar in andere takken van het Koesjitiese komen ze ook voor. Een van de dingen die mij bezighoudt is de reconstructie van deze taalfamilie. Mijn bijdrage daaraan zal bescheiden zijn want de taak is enorm. De recent met een eredoctoraat gelouderde Starostin beschouwt de tijdsdiepte van de Koesjitiese talen op een niveau vergelijkbaar met het Indo-Europees. Met mijn collega Roland Kiessling in Hamburg heb ik een eerste stap gezet in een lexicale reconstructie van de Zuid-Koesjitiese talen van Tanzania, dat wil zeggen Iraqw en verwante talen zoals het Alagwa en het Burunge. Wij hebben daarbij ook een aantal regelmatige klankcorrespondenties kunnen opstellen met het Oost-Koesjitiese zoals gereconstrueerd door Sasse (1979), zie Kiessling & Mous (2003). Waar we nog niet uit zijn is de positie van het Zuid-Koesjitiese binnen de Koesjitiese familie. De gangbare classificatie was een waarin het Zuid-Koesjitiese een van de primaire takken van het Koesjitiese is. Op basis van de klankcorrespondenties kunnen we geen subclassificatie voor stellen omdat we geen innovaties gevonden hebben die met andere takken van het Koesjitiese worden gedeeld. Want dat is het gangbare criterium voor subclassificatie: een gedeelde innovatie. De classificatie van het Zuid-Koesjitiese niet als primaire tak, maar als onderdeel van het Oost-Koesjitiese is al door Hetzron voorgesteld, Hetzron (1980). Zijn argumenten zijn overeenkomsten in grammaticale kenmerken tussen Zuid en Oost. Grammaticale elementen zijn in mijn ogen een betrouwbaarder terrein voor classificatie dan het lexicon. Dus de Zuid-Koesjitiese talen hebben enkele grammaticale eigenschappen gemeen met de Oost-Koesjitiese. Dit is echter pas een argument voor plaatsing in het Oost-Koesjitiese als we een gezamenlijke innovatie kunnen aantonen. Dat valt niet mee. Omdat de reconstructie van Koesjitiese grammatica nog weinig uitgewerkt is, en omdat innovaties makkelijk onafhankelijk kunnen zijn, en dus niet gedeeld. Als we kijken naar de selectoren in het Koesjitiese dan valt

het op dat ze behalve in het Zuid-Koesjitsisch ook in Oost voorkomen. Tosco heeft de discussie over de classificatie van het Koesjitsisch samengevat in de volgende stamboom, Tosco (2000); de Koesjitsische talen die vet gedrukt zijn hebben selectoren in een of andere vorm.

De classificatie van de Koesjitsische talen:

Tosco plaatst de Iraqw groep apart en op het hoogste niveau binnen Oost. Op basis van de innovatie van de selectoren zouden we kunnen aannemen dat de Iraqw groep deel is van Southern Lowland East Cushitic. Classificatie op basis van innovatie van het verschijnsel selector alleen is niet overtuigend. Het helpt al dat er grote vormelijke overeenkomsten zijn tussen de selectoren in het Zuid-Koesjitsisch en de selectoren in met name Konso, en naburige talen waarbij eerste en tweede persoon een *a* bevat en derde persoon een klinker *i*, waarbij er geen onderscheid is tussen enkelvoud en meervoud voor de hoofdzinnen. De selectoren komen dus overeen in functie en vorm met de talen in Southern Lowland East Cushitic en ze zijn afwezig in de rest van de stamboom: Een mogelijke gedeelde innovatie. Andere kandidaten voor gedeelde grammaticale innovatie zijn de volgende: De werkwoordsderivatie in *m* die algemeen in het Koesjitsisch en Afro-aziatisch een medio-passief functie heeft, heeft zich in het Zuid-Koesjitsisch en in het Dhaasanac ontwikkeld tot een imperfectief aspectueel suffix, een duratief. In de talen nauw verwant aan het Dhaasanac is het morfeem verloren. Het bewijs dat Zuid-Koesjitsisch onderdeel is van Oost en wel van Southern Lowland East Cushitic is nog niet geleverd maar de aanwijzingen stapelen zich op. Als deze classificatie van Zuid-Koesjitsisch onder in de boom van verwante Oost-

Koesjitiese talen juist blijkt te zijn, dan moet de geskiedenis van Oost-Afrika herskrywe word. In die geskiedenisboekjies van Tanzania staat te lees dat die eerste mense die Tanzania vanuit die noorde binnekwame die Zuid-Koesjitiese en dit word geskat op 3000 jaar gelede. Die skatting van die tydperk is op basis van die klassifisering van Zuid-Koesjitiese as 'n primêre tak van Koesjitiese.

Archeologiese materiaal word geïnterpreteer as behorend tot 'n Koesjitiese bevolking in Kenia en Tanzania op basis van hierdie skattings. Echter, as die herklassifisering van Zuid-Koesjitiese korrek is, dan is hulle teenwoordigheid in Tanzania van 'n baie reëntere datum.

Aan die einde van my rede gekom, wil ek my dank uitspreek aan die College van Bestuur van die Leidse universiteit, aan die bestuur van die Fakulteit der Lettere en aan alle ander die aan die totstandkoming van hierdie benoeming hulle bygedra. Ek sal my ten volle inzetten om u vertroue waar te maak. Onse afdeling word internasionaal hoog aangesien. Ek beskou dit as my taak om dit te handhaaf en die impak binne fakulteit, universiteit en die Nederlandse samelewing te vergroter. Met die ontwikkeling van die Masterprogrammas hoop ek dat ons ook u steun kry om meer studente uit Afrika te konne fasiliteer in die vorm van 'n intensiewe samewerking en uitwisseling met 'n aantal universiteite in Afrika en om ten minste 'n deel van die vele versoeken uit Afrika hier te konne promoveer te konne honoreer.

Ek ben my leermeesters baie dankbaar, in die besonder my voorganger Thilo Schadeberg, my promotor Frits Kortlandt, en ook John Stewart, Paul Newman, Jan Voorhoeve, en Tom Cook.

Collega's van die opleiding Tale en Kulture van Afrika, in die fakulteit, die universiteit en die Afrika Studietoekentrum, met u saam te werk is voor my baie stimulerend en ek hoop dat dit wederzijds is en so sal blywe.

Dames en enkele here studente, julle enthousiasme gee inhoud aan my baan. Geniet van die studie, soek u eie weg, zuig die ongelooflike lewenslust van Afrika op en verspreid julle verslawing aan die kontinent.

Ek dank my familie, hier, en in die hiernamaals, voor hulle liefde en steun en veral my vrou Eithne Carlin. Ek heb gezegd.

Bibliografie

- Bradfield, Maitland 1977. It in Iraqw: An analysis of the object-selector series of the Iraqw verb. *African Languages/Langues africaines* 3:1-44.
- Dryer, Matthew S. 2005. Relationship between the Order of Object and Verb and the Order of Adposition and Noun Phrase. In *The World Atlas of Language Structures*, ed. by Martin Haspelmath, Matthew S. Dryer, David Gil & Bernard Comrie, pp. 386-389. Oxford: Oxford University Press.
- Hetzron, Robert 1980. The limits of Cushitic. *Sprache und Geschichte in Afrika* 2:7-126.
- Himmelmann, Nikolaus 1998. Documentary and Descriptive Linguistics. *Linguistics* 36:161-195.
- Hyman, Larry. 2004. Why describe African languages? In *Proceedings of the 4th World Congress of African Linguistics New Brunswick 2003*, ed. by Akinbiyi Akinlabi, Oluseye Adesola. Cologne: Rüdiger Köppe.
- Kiessling, Roland & Maarten Mous 2003. *The lexical reconstruction of West Rift (Southern Cushitic)*. Cologne: Rüdiger Köppe Verlag.
- Kooij, Jan & Maarten Mous 2002 Incorporation: a comparison between Iraqw and Dutch. *Linguistics* 40(3): 629-645.
- Kutsch Lojenga, Constance 1991. Lendu, a new perspective on implosives and glottalized consonants. *Afrika und Übersee* 74:77-86.
- Sasse, Hans-Jürgen 1979. The consonant phonemes of ProtoEastCushitic (PEC): a first approximation. *AfroAsiatic Linguistics* 7.
- Tosco, Mauro 2000. Cushitic overview. *Journal of Ethiopian Studies* 33.2:87-121.
- Whiteley, William H. 1953. *Studies in Iraqw*. (East African Linguistic Studies, 1.) Kampala: The East African Institute of Social Research, Makerere College.